

The Concept of Just War in the Bible: Ethical Aspects

UDC: 17.02:27-247.2

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724117>**Dyjak Vadym**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>, vadimd09@gmail.com**Volobueiev Vladyslav**Ph.D., <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>, volobuevvladyslavit@gmail.com*National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi (Khmelnyskyi, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the study is determined by the fact that war is one of the permanent ontological challenges of humanity, and Russia's current aggression is trying to cover itself with slogans about its supposedly just character (such as a war for the right faith and values, the fight against fascism, etc.).

The purpose of the article is to consider the ethical foundations of the formation of the biblical concept of "just war".

Research methods: biblical intertextual analysis, historical-cultural analysis, comparativist-typological approach etc.

The research results show that the biblical view of war does not mean a complete rejection of resistance to the aggressor. A just war with aggressive evil is morally sanctioned here, and under the protection of the commandment "Thou shalt not kill" are primarily those who honor this Law, and not those who permanently violate it. The Old Testament sanctions of extermination of criminals and even entire wicked communities do not mean the cruelty of God or a call to aggression, but only the fight against evil. In the New Testament, Christ's teaching about love for one's enemies does not exclude either the Last Judgment or worldly punishment for crime. The idea of just war, grounded in the Bible, was elaborately developed in the format of Catholic and Protestant thinking. In Orthodoxy, the war as such is theoretically denied, and in Protestantism, when liberation wars are recognized as just, pacifist sentiments are spreading more and more noticeably.

Conclusions. The problem of a just war is human in nature, but it is clearly formed precisely on European soil as a contamination of ancient thought and the biblical view of wars. The doctrine of a just – liberating or even holy war is based on this. The biblical teaching, which is often perceived only through the prism of the maxim "Thou shalt not kill", actually applies only to the one who obeys the Law of God, and not to the aggressor who aims to kill or even exterminate entire nations. In the modern secular society, the biblical concept of a just war receives slightly different ethical interpretations in the views of Catholics, Orthodox and Protestants, which later transforms into certain political doctrines.

Keywords: war, peace, aggression, justice, Bible, Christianity, church

Концепт справедливої війни у Біблії: етичні аспекти

Дияк Вадим, Волобуєв Владислав*Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження визначається вже тим, що війна виступає одним з перманентних онтологічних викликів людства, а нинішня агресія росії намагається прикриватися гаслами про її нібито справедливий характер (як війна за правильну віру та цінності, боротьба з фашизмом тощо).

Метою дослідження є розгляд етичних засад формування біблійного концепту «справедливої війни».

Методи дослідження: біблійний інтертекстуальний аналіз, історико-культурний аналіз, компаративно-типологічний підхід тощо.

Результати дослідження засвідчують, що біблійний погляд на війну не означає повної відмови від спротиву агресорові. Справедлива війна з агресивним злом тут морально санкціонується, а під захистом заповіді «Не вбивай» знаходяться найперше ті, хто шанує цей Закон, а не ті, хто його перманентно порушує. Старозавітні санкції винищення злочинців і навіть цілих нечестивих спільнот не означають жорстокості Бога чи заклик до агресії, але лише боротьбу зі злом. У Новому Завіті вчення Христа про любов до ворогів не виключає ані Страшного суду, ані світської кари за злочин. Ідея справедливої війни, обґрунтована у Біблії, була розгорнуто розроблена у форматі католицького та протестантського мислення. У Православ'ї же теоретично заперечується війна як така, а в протестантизмі, при визнанні справедливими визвольних війн, дедалі помітніше ширяться пацифістські настрої.

У висновках акцентовано, що проблема справедливої війни звагальнолюдська, але чітко формується вона саме на європейському ґрунті як контамінація античної думки та біблійного погляду на війни. На основі цього формується доктрина про справедливу – визвольну або навіть священну війну. Біблійне вчення, яке нерідко сприймається лише кризь призму максими «Не вбивай», насправді поширюється лише на того, хто дотримується Закону Божого, а не на агресора, який націлений вбивати або навіть винищувати цілі народи. У секуляризованому суспільстві Нового часу біблійна концепція справедливої війни отримує дещо різні етичні інтерпретації у поглядах католиків, православних і протестантів, що згодом трансформуються в певні політичні доктрини.

Ключові слова: війна, мир, агресія, справедливість, Біблія, християнство, церква

Стаття надійшла / Article arrived: 24.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2024

Вступ.

Головною екзистенціальною проблемою людини є проблема життя й смерті, причому остання є особливо непротим онтологічним викликом, коли йдеться про смерть насильницьку, протиприродну, що сприймається як несправедливість. Війна, довічний супутник історії людства, найчастіше виступає в даному полі смислів як щось особливо жахливе й відлякує. Відносно нечисленні розвідки, в яких роль війни у житті суспільства розглядається як позитивний фактор. Наведемо для прикладу книгу Ф. Штольца, в якій ґрунтовно висвітлено різні аспекти воєн, і зокрема показано, що саме війна стала одним із визначальних елементів, які спонукали еволюцію Риму від непримітного міста до центра Середземноморської імперії (Stolz, 1973).

Війна в будь-яку епоху є настільки жахливим онтологічним викликом, що реакцією на неї є різні концепції та рухи пацифістського характеру, різного роду акції протесту, виникнення антивоєнних угруповань, навіть дезертирство тощо. І не завжди в основі цих ситуацій лежать елементарний страх за своє фізичне існування. Як будь-яке насильство, війна відторгається свідомістю людини, налаштованої мирно жити й насолоджуватися життям. Тим не менш, в історії відомі численні випадки фатального результату для народів, які не знайшли в собі духовної сили прийняти війну як жорстоку реальність і знайти моральні підстави для участі у воєнних діях, необхідних для забезпечення виживання цілої спільноти і окремого її члена.

Особливої актуальності цей досвід набуває сьогодні для українця, саме існування якого проголошено небажаним жорстоким та агресивним східно-північним сусідом, коли розгорнуто геноцид проти українства. При цьому росія намагається прикривати це гаслами «справедливої війни» (боротьба з фашизмом, війна за справжню віру та традиційні цінності тощо), що цілком вписується у окреслений В. Кравченком алгоритм «штучної етизації» сучасних конфліктів – «завдяки процесу виправдання війни шляхом демонізації образу ворога та приписування йому особливої агресивної позиції» (Кравченко, 2011, с. 163).

Особливо гострого характеру набуває проблема воєнного супротиву для віруючих християн або тих секуляризованих людей, яких можна визначити як культур християн, що успадкували гуманістичне світосприйняття Біблії й для яких заповідь «не вбивай» – не порожній звук, а людське життя є найвищою цінністю. Можна впевнено сказати, що більшість українства завжди складають саме такі люди, і тим важче для них буває збагнути, що є обставини, коли взятися за зброю є єдино моральним варіантом, а війна перестає бути втіленням Чистого Зла, перетворюючись на оборону життя й очищення його. Крім цього, в українському соціумі активно

ведуться дискусії щодо можливості участі віруючих (насамперед християн) у цій війні – адже у масовій свідомості позиція Біблії тут окреслена згаданою відомою максимом.

Ми ставимо за мету розглянути етичні засади формування біблійного концепту «справедливої війни». У європейській свідомості він складався шляхом синтезу античної політичної думки і біблійної концепції миру (шалом) як найвищої цінності. Це поняття насичувалося життєстверджуючим змістом не одне століття, і саме воно стало виходом з того когнітивного дисонансу, який визначався, з одного боку, відразою до будь-якого зла й насильства, а з другого – невідворотністю втручання зла і насильства в життя мирної людини.

Аналіз попередніх досліджень. Не можна сказати, що наукова література з цього питання, особливо вітчизняна, сьогодні надто численна, але інтерес до цієї проблеми існує, і деякі аспекти історії питання вже висвітлені. Так, у статті В. Кравченка проаналізовано сучасні критерії «справедливої війни», структуровано їх як початок, ведення та закінчення військових дій; у площині цих критеріїв розглядається й сучасна війна з тероризмом (Кравченко, 2011). Натомість Р. Коханчук заглиблюється в історію концепту справедливої війни, але зводить його виникнення виключно до лона Католицької Церкви, не виходячи за межі хронологічного відрізка від перших століть становлення Церкви до Другого Ватиканського Собору і богословської думки нинішньої УГКЦ (Коханчук, 2004).

Потрібно відзначити, що і досі трапляються спроби перекреслити внесок церкви в культуру, зокрема політичну, наголошуючи на нібито існуючому симбіозі християнства та насилля. Так, Ю. Рябуха пише: «...християнство і війна, Церква і воїни не протистояли один одному, а загалом, добре ладнали і користувалися взаємною підтримкою. Середньовічний пацифізм був пов'язаний головним чином саме з еретичними впливами, а не з ортодоксальною Церквою» (Рябуха, 2011, с. 119).

Зарубіжні дослідження приділяють більшу увагу генезі питання. Так, у дослідженнях Г. Енелю (Enelow, 2019), З. Гесса (Hess, 2008), П. Міллер (Miller, 1973), Ф. Штольца (Stolz, 1972) та ін. акцентовано старозавітні витоки цього концепту. Зокрема відзначимо, що в книзі Р. Гесса відбито висновки репрезентативної християнської конференції й ґрунтовно розглянуто питання сучасної війни та застосування щодо неї біблійної етики (Hess, 2008). Інерція християнського імпульсу відчувається і в суто світських дослідженнях. Так, у розвідці А. Скотта доводиться, що лише за певних умов війна може бути морально виправданою, зроблено класифікацію аргументів на користь справедливої війни й акцентовано, що в останні десятиліття все більша увага приділяється моральним правилам,

які повинні керуватися тим, як закінчуються війни [jus post bellum] (Scott, 2011).

Як бачимо, у погляді на проблему домінує моральний аспект, визначений впливом християнської політичної етики й апеляцією до Всевидячого Ока як останньої інстанції в цих суперечках. Утім, позаяк від часів Н. Макіавеллі цей вплив фактично дезавуований, то спорадично виникають апеляції до «гуманності», на які прихильники деспотизму та тиранії не звертають уваги. Певний підсумок етичним міркуванням навколо проблеми справедливої війни підвів К. Семчинський: «Теорія «справедливої війни» формувалась протягом тривалого часу і сьогодні вона не стільки виправдовує певні війни, скільки визначає критерії, за якими війна може бути визнана справедливою, та обмежує засоби ведення такої війни. Звідси випливає: поняття «справедливої війни» не є позитивним концептом, справедливій війни визнаються злом, але меншим і необхідним. В цьому міститься суперечність цієї доктрини» (Семчинський, 2004, с. 103).

Ідея справедливої війни мабуть, ще довго залишалася би для українців умоглядною інтелектуальною конструкцією, але реалії нашого сьогодення зробили цю тему гостроактуальною. І. Панафідін, ще до початку російської інтервенції, зазначив, що поняття справедливої війни особливо актуалізується у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з ускладненням форм прояву цього суспільно-політичного явища, зокрема з появою практики «гуманітарних інтервенцій» (Панафідін, 2012, с. 161). Вочевидь, проте, воєнна інтервенція росіян активізувала ситуацію значно сильніше. Й оскільки в нашій країні все ще достатньо людей, які прагнуть миру з Путіним за будь-яку ціну, навіть ціною ганебної капітуляції, актуальність даної теми не згасає, а, навпаки, тільки набуває нової гостроти.

Результати дослідження.

Питання про етичні засади ставлення до війни у Біблії не такі очевидні, як може видаватися на перший погляд. Біблійний погляд на справедливу війну ми зазвичай сприймаємо у квазі-християнському ключі відречення від будь-якого насилля. Однак і Старий, і Новий Завіти, при всій різниці акцентів, не знімають проблеми справедливого покарання грішників – як на Страшному суді, так і за земного життя. Саме Біблія чітко розрізняє агресивне насильство і застосування сили задля встановлення миру, але в тлумаченні її настанов усе ще залишається багато недомовленого й недоосмисленого навіть для сучасності.

Україна – достатньо глибоко християнізований край, в якому біблійна аксіологія, зокрема заповідь «Не вбивай» ніколи не сприймалися формально, але окреслювала етичні орієнтири й лінію поведінки. При цьому козацька вдача українця незмінно визначала його шорсткий опір усякому поневоленню. Утім, і серед самих християн тут немає згоди.

На основі Писання – з урахуванням античної спадщини – вибудувала свою концепцію справедливої війни Католицька церква. Поняття справедливої війни (bellum iustum), тобто війни морально виправданої, зустрічається ще в Аристотеля («Політика»), хоча уживається як означення будь-яких воєн «наших» греків проти диких варварів взагалі. Цицерон вважав війну граничним способом впливу, до якого вдаються спорадично («Про обов'язки»). При цьому обидва язичницьких мудреця усе ж таки вважали війну, як і через два тисячоліття після них атеїст З. Фройд, довічним супутником людства, явищем, можна сказати, природним, вкоріненим в психіці людини.

Біблія ж засуджує вбивство як річ протиприродну, і тут одразу ж спадає на думку гріх братовбивці Каїна, але при цьому нерідко не враховуються дуже важливі етичні нюанси. Декалог твердить: «Не вбивай», але ця заповідь поширюється лише на тих, хто благоговійно дотримується Закону, а злісні порушники Закону, що нехтують його покровом, приречені, як це подано у «Приписах», смерті: «Якщо посеред вас у якомсь із твоїх міст, що їх Господь, Бог твій, хоче тобі дати, знайдеться чоловік чи жінка, що чинитиме якесь зло перед очима Господа, Бога твого <...> то мусиш вивести того чоловіка чи ту жінку, що сподіяли таку погань, за ворота й побити їх камінням на смерть <...> Тоді зробиш згідно з вироком, який об'являть на тому місці, що вибере Господь, і виконаєш точно все, як вони тебе повчать» (Святе Письмо, 2021, розд. Втор. 17, с. 2-10). Так виглядають приписи щодо «своїх», ізраїльтян. Але у Старому Завіті, написаному в пору становлення Ізраїлю як нації, неодноразово згадується геноцид, який чинили щодо євреїв різні народи. Зокрема коли євреї хотіли мирно повернутися до Ханаану, своєї прабатьківщини, до місця, де мешкав їхній пращур Авраам, то наразилися на озброєний супротив вороже налаштованих племен, які культивували дикі язичницькі звичаї. І невідповідно свідомість вражає те, що Бог віддає на знищення Ізраїлю цілі племена ханаанян, що не хотіли мирно пропустити цих вихідців з Єгипту: «У містах же тих народів, які Господь, Бог твій, хоче тобі дати в посідання, не залишиш ні одної душі живої; їх мусиш приректи на цілковите знищення, отих хеттитів, аморіїв, ханаанян, перізіїв, хіввіїв та євусіїв, як заповідав Господь, Бог твій; щоб вони не навчили вас чинити всі ті гидоти, що самі богам своїм чинили, і щоб ви не стали грішити перед Господом, Богом вашим» (Святе Письмо, 2021, розд. Втор. 20, с. 16-18).

Є тут і зовсім вражаюча своєю позірною жорстокістю сентенція щодо більш пізніх ворогів, вавилонян, які люто нищили й гнобили народ Божий: «О дочко вавилонська, руїниці! Щасливий, хто тобі відплатить те, що ти нам зробила. Щасливий, хто, вхопивши дітей твоїх, розіб'є їх об скелю» (Святе Письмо, 2021, розд. Пс. 137, с. 8-9). Таким чином,

біблійна заповідь «Не вбивай» відмінна, скажімо, від індо-буддійської «ахімси» – ригористичного вчення про абсолютну недоторканість усякого життя. Звісно, Бог не закликає до насильства та вбивств, але той, хто не знаходиться під захистом етичних настанов, які він робить своїм принципом життя, та ще й проявляє агресію, не повинен бути толерований – йому треба давати відсіч й чинити опір навіть зі зброєю у руках (особливо в ситуації, коли мова йде про виживання цілого народу).

Часто можна зустріти протиставлення Старого Завіту Новому; Мойсеєва заповідь любити ближнього й ненавидіти ворога небезпідставно трактується як морально нижча за християнське вчення про любов до ворогів. Христос дійсно навчав таких любити: «Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних» (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 5, с. 42-44). Учив Він і такому: якщо тебе вдарили по одній щоці, то належить підставити й другу, а коли Петро спробував оборонити Вчителя мечем, наказав вкласти останній до піхви (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 26, с. 51-52). Та водночас у Христовій притчі про виноградарів визнається за справедливую кару покарання смертю тих, хто вбив сина господаря виноградника й хотів привласнити останній собі (Святе Письмо, 2021, розд. Мт. 21, с. 33-45).

В апостольському посланні сказано: «Начальники бо страшні не тим, що добро, а тим, що зло чинять. Хочеш не боятися влади? Чини добро, і будеш мати похвалу від неї; вона бо – слуга Божий, тобі на добро. А як ти чиниш зло, то бійся, бо не дарма меч носить; вона – Божий слуга, що відомщає і карає того, хто чинить зло. Тому треба коритися не тільки ради кари, але й ради сумління» (Святе Письмо, 2021, розд. Рим. 13, с. 3-5). Тут йдеться про окремого злочинця, але якщо зло чинить масово цілий народ, то масовість ця не є виправданням злочину.

Отже, вже у давні часи Західна Церква, в умовах варварських нашеств на Перший Рим, серед розгулу насильства, пожеж і вбивств, одразу ж знайшла за потрібне узгодити те, що на перший погляд складає когнітивний дисонанс у Біблії, цей антагонізм між «не вбивай» і «вбивай», про які йшла мова. На необхідність давати відсіч лютому ворогові вказував вже апологет Климент Александрійський (II–III ст.) Підвалини диференціації війни на справедливу й несправдливую було остаточно сформульовано Августином (IV–V ст.), який переосмислив у «De Civitate Dei contra paganos» погляди античних авторитетів як християнин, дійшовши висновку, що давати відсіч агресорові справедливо: захист невинних до збройного протистояння включно – це і

є вияв любові. Далі ці погляди в Західній Церкві було розвинено Томою Аквінським (XIII ст.), котрий в «Summa theologiae» також ствердив, що для захисту й самозахисту можна уживати зброю, причому особливий акцент тут робився на війнах оборонних (детальніше про доктрину справедливої війни у часи Середньовіччя – див.: Борисова, 2022).

У зарубіжній думці можна зустріти ще й розмежування воєн «справедливої» та «священної» (*bellum sacrum*), що зазвичай співвідноситься зі середньовічним мисленням. На це звертають увагу, наприклад, польські дослідники М. та А. Лушинські, які акцентують, що священна війна близька до справедливої війни, але вона пронизана біблійними та есхатологічними алюзіями: адже суттю її є оборона святих місць, осквернених невірними, або допомога одновітцям, які страждають від утисків невірних. Ідея *bellum sacrum* народилася 1063 року в заклику Папи Олександра II до християнських правителів Європи допомогти Іспанії у боротьбі проти мусульман (Łuszczynska M. & A., 2019, s. 16).

Відповідно до християнської аксіології та на базі заклику старозавітного пророка Ісаї до миру між народами (Святе Письмо, 2021, розд. Іс. 2, с. 1-3), в середньовічній Західній Європі сформувалася доктрина *pacis hominum Christiana* («мир християнського Риму»), яка становила – нехай часто формально – духовне підґрунтя політики західних можновладців до закінчення релігійних війн наприкінці XVI ст. Утім, треба визнати, що вона фактично почала руйнуватися вже в середині XIII ст., коли розпочалася боротьба за політичну домінацію між папським престолом та імператором Священної Римської імперії Фрідріхом II, а згодом і з французьким королем Філіпом IV. При цьому характерно, що той само Фрідріх II вів надзвичайно вдалі мирні перемовини з єгипетським султаном, які закінчилися передачею християнам Єрусалиму; це, однак, не завадило йому увійти в конфлікт з римським понтифіком. Ситуацію роздраю в християнському світі активно засуджував, скажімо, Франциск Ассізький, який пішки ходив вмовляти султана Саладіна замиритися з хрестоносцями і який вже за життя користувався величезним моральним авторитетом, але його ставлення до війни фактично ніяк не вплинуло на політико-правову діяльність його сучасників.

Нинішня Римська Церква зберігає вірність цим постулатам, засудивши війну агресивну й підтримавши війну справедливую. Народ, на який напали, має право захищатися, і це зафіксовано у Компендіумі Соціальної Доктрини Церкви, але при цьому важливо зважати на дотримання наступних умов: «шкода, завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання

зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути. Під час оцінювання цих умов слід враховувати потужність сучасних засобів руйнування. Це традиційні елементи, перелічені в доктрині про так звану «справедливу війну» (Компендіум Соціальної Доктрини Церкви, п. 500-501, с. 305-306).

З точки зору католицизму нинішня ситуація виглядає доволі прозоро: війна проти росії для України є справедливою – адже росія «орудує мечем без терезів. Вона орудує з не прихованим, а відкритим, явним насильством до України. Тому її війна несправедлива і насильницька» (Бучма, 2023, с. 46-47). І саме тому в Україні виникають гострі питання до нинішнього Папи Римського Франциска, який сумно уславився відвертою підтримкою Путіна й байдужістю до України, значна частина якої тяжко вистраждала свою вірність католицизмові.

Православна ж Церква дотримувалася більш суворого критерію. Характерно, що сучасне Православ'я устами Вселенського Патріарха Варфоломея традиційно проголошує безбожною будь-яку війну. Так, наприклад, 2020 року Константинопольський Предстоятель у документі «За життя світу / На шляху до соціального етосу Православної Церкви» ствердив у § 46: «Православна Церква ніколи не розробляла жодної "теорії справедливої війни", що прагнула б задалегідь, на основі певних абстрактних принципів, виправдати й морально схвалити застосування державою насильства в разі дотримання низки загальних критеріїв. Справді, вона ніколи не вважала війну "священною" чи "справедливою"» (За життя світу, 2020). Зрозуміло, що ПЦУ має якось узгоджувати цю доктрину з реаліями нашого сьогодення життя.

У Новий час величезний внесок у розвиток погляду на справедливу війну вніс протестант Г. Гроцій (XVII ст.), автор уславленого твору «Про право війни і миру», котрий стверджував, що війна має вважатися справедливою, якщо є відповіддю на правопорушення, оскільки народ має право захистити себе і своє майно. На основі його праць сформувалося Міжнародне гуманітарне право, покликане оборонити жертви збройних конфліктів, яким так відверто й цинічно нехтує сьогоднішня Росія, очолювана особами, яких офіційно визначено як воєнних злочинців. Водночас серед протестантів від часів Гроція дедалі ширше ширяться пацифістські настрої; нині вони стають все більш популярними і в широких секуляризованих колах. Тому в нашій багатоконфесійній Україні проблема ця повинна бути нарешті чітко осмислена в ракурсі категоричного імперативу. Проте, на жаль, сьогоднішні вітчизняні розвідки в цій галузі часом виглядають радше як схоластичні трактати, стилізовані під юридичні тексти, аніж як дослідження животрепетних проблем виживання українців і покарання воєнних злочинців.

На закінчення зазначимо, що вже у XX столітті К. Шмітт, який вважав, що конфлікт є прикметною рисою людського існування як такого і спирався в цьому на антропологічний песимізм католицької теології щодо можливості вдосконалення людської природи (вчення Августина про первородний гріх), зазначав, що сучасні люди підсвідомо секуляризують теологічні ідеї та проблеми, вдаючись до псевдомесіанських облуд, а в політичних концепціях сучасності продовжує певною мірою жити «перекодована» релігійна етика (Schmitt, 1932). Але ця проблема мала б стати подальшим розвитком того, що тут було викладено.

Висновки.

Проблема справедливої війни загальнолюдська, але чітко формується вона на європейському ґрунті як контамінація поглядів античних мислителів (Арістотель, Цицерон тощо) та діалектичного біблійного погляду, згідно яких під захистом Божого Закону й заповіді «Не вбивай» знаходяться ті, хто шанує цей Закон, а не ті, хто його свідомо й неодноразово порушує. Так, заклики до боротьби юдеїв з ханаанейцями чи вавилонянами не є проявом жорстокості Бога, але лише нетолерування зла, якому треба чинити опір (навіть зі зброєю у руках, особливо коли мова йде про виживання чи загибель цілого народу).

Щодо поглядів на агресора, який приходить вбивати або винищувати цілі народи, не існує жодних етичних протиріч між Старим («око за око») і Новим (заповідь любові) Завітами. Вчення Христа про любов до ворогів теж не виключає ані Страшного суду, ані світської кари. Боротьба з агресією є боротьбою зі злом, і це було усвідомлено вже у добу Середньовіччя, коли складаються основні догми християнства. Отже, у добу апологетики та патристики виникає розуміння необхідності давати відсіч ворогові, котрий приходить тебе знищити (про це писали Климент Александрійський, Августин Аврелій, Тома Аквінський тощо). Це різнить Біблію з ригористичним індо-буддійським шануванням будь-якого життя, виражене ключовим поняттям «ахімса». Зі врахуванням цього стають зрозумілими й санкції Бога на винищення окремих злочинців і цілих нечестивих спільнот, і доктрина Західної Церкви про справедливу (*bellum iustum*) – визвольну або навіть священну (*bellum sacrum*) – війну. Водночас у різних християнських конфесіях складається дещо інакший погляд на проблему опору агресорові. Так, у Православ'ї заперечується будь-яка війна, а в протестантизмі, при визнанні справедливими визвольних війн, ширяться пацифістські настрої. Усе це важливо усвідомити людям багатоконфесійної України, в якій споконвіку культивувався кордоцентризм і в гімні якої навіть вороги іменуються «вороженьки», де пацифістські гасла активно вульгаризуються тими, кого зараз зневажливо іменують ухилиянтами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Борисова, О. В. (2022). Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів Середньовіччя. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 4(352), 4-20.
- Бучма, О. (2023). Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій XX-XXI століть. *Філософська думка*, 1, 45-58.
- За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви.* (2020). Відновлено з https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoi-cerkvi_n103522
- Компендіум соціальної доктрини Церкви.* (2008). Київ: Кайрос.
- Коханчук, Р. (2004). Становлення концепції «справедливої війни» в католицизмі. *Людина і світ*, 1, 10-15.
- Кравченко, В. Ю. (2011). Теорія «справедливої війни» для XXI століття. *Грані*, 3(77), 162-165.
- Панафідін, І. О. (2012). Справедливість і війна: проблема поєднання. *Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць*, 13, 161-172.
- Рябуха, Ю. В. (2011). Вплив християнської релігії на середньовічні військові конфлікти. *Вісник Маріупольського держуніверситету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 2, 113–119.
- Святе Письмо.* (2021). Пер. о. І. Хоменка. Львів: Свічадо.
- Семчинський, К. (2004). Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів. *Українське релігієзнавство*, 29, 95-103.
- Enelow, H. G. (2019). *The War and the Bible*. Wentworth Press.
- Hess, R. S. (2008). War in the Hebrew Bible. In R. S. Hess & E. A. Martens (Eds.), *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century* (pp. 19-32). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Łuszczuńska, M., & Łuszczuński, A. (2019). *Studia nad Autorytaryzmem*, 41(4), 7–20.
- Miller, P. (1973). *The Divine Warrior in Early Israel*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Munchen: Duncker & Humblot.
- Scott, A. S. (2011). *Just War Theory*. Oxford Bibliographies. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0050.xml>.
- Stolz, F. (1972). *Jahwes und Israels Kriege: Kriegstheorien und Kriegserfahrungen im Glauben des alten Israel*. Zürich: Theologischer Verlag Collection.

REFERENCES

- Borysova, O. V. (2022). The doctrine of just war in the works of Christian thinkers of the Middle Ages. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 4(352), 4-20.
- Buchma, O. (2023). Religious and legal dimensions of Russia's war against Ukraine in the context of socio-state transformations of the 20th–21st centuries. *Filosofska Dumka*, 1, 45-58.
- Compendium of the Social Doctrine of the Church.* (2008). Kyiv: Kairos.
- Enelow, H. G. (2019). *The War and the Bible*. Wentworth Press.
- Hess, R. S. (2008). War in the Hebrew Bible. In R. S. Hess & E. A. Martens (Eds.), *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century* (pp. 19-32). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Kokhanchuk, R. (2004). The formation of the concept of "just war" in Catholicism. *Liudyna i Svit*, 1, 10-15.
- Kravchenko, V. Yu. (2011). The theory of "just war" for the 21st century. *Grani*, 3(77), 162-165.
- Łuszczuńska, M., & Łuszczuński, A. (2019). *Studia nad Autorytaryzmem*, 41(4), 7-20.
- Miller, P. (1973). *The Divine Warrior in Early Israel*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Panafidin, I. O. (2012). Justice and war: The problem of reconciliation. *Aktualni Problemy Dukhovnosti: zbirnyk naukovykh prats*, 13, 161-172.
- Riabukha, Yu. V. (2011). The influence of Christianity on medieval military conflicts. *Visnyk Mariupolskoho Derzhavnogo Universytetu. Serii: Filozofia, Kulturolohiia, Sotsiolohiia*, 2, 113-119.
- Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Munchen: Duncker & Humblot.
- Scott, A. S. (2011). *Just War Theory*. Oxford Bibliographies. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0050.xml>.
- Semchynskyi, K. (2004). Controversies of just war theory in the works of philosophers and Christian theologians. *Ukrainske Relihiieznavstvo*, 29, 95-103.
- Stolz, F. (1972). *Jahwes und Israels Kriege: Kriegstheorien und Kriegserfahrungen im Glauben des alten Israel*. Zürich: Theologischer Verlag Collection.
- The Holy Scripture.* (2021). Per. o. I. Khomenka. Lviv: Svichado.
- Za zhyttia svitu. Na shlyakhu do sotsialnoho etosu Pravoslavnoi Tserkvy.* (2020). Retrieved from https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoi-cerkvi_n103522